

Munira MAMATKULOVA,

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti tadqiqotchisi

E-mail: mamatkulovamunira598@gmail.com

O'zMU filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD Z.Pardayev taqrizi asosida

THE HERO OF THE TIME IS THE DEMAND OF THE TIME

Annotation

In this article, the images of contemporary heroes created up to this day were analyzed with the help of dramaturgical works. The main emphasis was placed on the character of the heroes. It was argued that the heroes of the time are relevant for all eras.

Key words: Hero of the times, era, past, people, Soviet theater, dramaturgy, historical drama, state.

ГЕРОЙ ВРЕМЕНИ — ТРЕБОВАНИЕ ВРЕМЕНИ

Аннотация

В данной статье с помощью драматургических произведений проанализированы образы современных героев, созданные до наших дней. Основной акцент был сделан на характерах героев. Утверждалось, что герои своих времен актуальны для всех эпох.

Ключевые слова: Герой времени, эпоха, прошлое, народ, советский театр, драматургия, историческая драма, государство.

ZAMON QAHRAMONI - DAVR TALABI

Annotatsiya

Ushbu maqolada shu kungacha yaratilgan o'z davrining zamon qahramonlari obrazlari dramaturgik asarlar yordamida tahlil qilindi. Unda qahramonlar xarakteriga asosiy urg'u berildi. Zamon qahramonlari barcha davr uchun dolzarb ekanligi asoslandi.

Kalit so'zlar: Zamon qahramoni, davr, jadidlar, xalq, sovet teatri, dramaturgiya, tarixiy drama, davlat.

Kirish. O'zbek dramaturgiyasi paydo bo'lgan davrdan buyon talaygina o'z davrining qahramonlari yaratildi. Zamonlar o'zgarishi bilan qahramonlar ham o'zgaradi. Ular xislatlarida o'xshash va bir-biridan tubdan tafovut qiladigan jixatlar ham mavjud bo'ladi. Qahramon qiyofasi o'sha davr ijtimoiy, siyosiy muhiti ta'sirida shakllanib, ehtiyojlarga monand yaratiladi.

Bugungi kunda "Qaysi spektakl obrazini zamonamiz qahramoni deyish mumkin", degan haqli savol ham tug'ilishi tabiiy. Avvalo, savolning o'zi haqida o'ylab ko'rish kerak, nazarimizda. Tomoshabin o'rgangan to'la ma'nodagi mukammal shaxslar aslida ijodkorlar hayoloti mahsuli ekanligini unutmaslik kerak. Birinchi prezidentimiz bundan bir necha yil avval bu haqida quyidagicha fikr bildirgan edi: "Zamonaviy, ijobiy qahramon haqida gapirganimizda, kimni tasavvur qilamiz. Oddiy odam, oddiy insonni! U hayotda xato qilishi ham mumkin, hayotni noto'g'ri tushinishi ham mumkin, hayotga munosabati har xil bo'lishi mumkin. Aytaylik, turli toifalarga noma'qul bo'lishi mumkin. Lekin men nimani xohardim? Ijobiy qahramon, avvalo yurt taraqqiyoti, el-yurt taqdiri, yurt tinchligi, xalq faravonligi, dunyoda o'zbek millati, o'zbek xalqi, umuman, yurtimiz hech kimdan kam bo'lmasdan yashashi uchun jonbozlik, kerak bo'lsa fidoiylilik ko'rsatishi kerak. Inson hech qachon yuz foiz ijobiy bo'lmaydi"1.

Bugungi teatr san'ati ijodkorlarining aksariyati mana shu tamoyil asosida ijod qilayotgani jarayonning ijobiy tus olayotganini ko'rsatadi. Ularning qahramonlari xato ham qiladi aql va hissiyot kurashida chalg'iydi ham, ammo insonligini saqlab qoladi.

Zamonaviy qahramon obrazi haqida fikr yuritilganda tarixiy davrlarda xalqimiz uchun namuna qilingan o'z zamonasining qahramonlarini tahlil qilib chiqish zarur. Turkiston XIX asr oxiri XX asr boshlarida chor Rossiyasi tomonidan zabt etilib, mustabid tuzum orqali tanazzulga yuz

tuganligi, xalqning og'ir iqtisodiy ahvoli, jahonning taraqqiy etgan mamlakatlaridan iqtisodiy jihatdan orqada qolishi, madaniy qoloqlik, ijtimoiy ongda turg'unlik milliy qadriyatlarining toptalganligi jadidlarni jahon tajribasidan foydalanib, tezlikda bu holatdan chiqish yo'llarini izlab topishga chorladi. Ma'rifatlikdan boshlangan jadidchilik 1917-yilga kelib kuchli siyosiy harakatga aylandi. "Teatr bir yarim-ikki soat ichida tarix yoki zamonaviy hayotdan hikoya qilib, tomoshabin qalbida o'chmas iz qoldirishi mumkin. Asr boshida jadidlarning teatr san'atini maktab va matbuot bilan bir qatarga qo'yib, teatni minbar, ibodatxona, ma'rifat o'chog'i, odobxona deb bilganlari bejiz emas"[10] Masalan, jadid dramaturgiyasi bosh qahramonlari maqsad va intilishlariga nazar tashlansa, ular ma'rifatsizlikdan azob chekayotgan, eski maktab va madrasalarni isloh qilish haqida qayg'urayotgan, istiqlol uchun kurashayotgan shaxslar sifatida gavdalandilar Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush", Hamza Hakimzoda Niyoziyning "Zaharli hayot", "Ilm hidoyati", A Qodiriyning "Baxtsiz kuyov", Hoji Mo'in "Mazluma xotin", "Eski maktab yoki yangi maktab", "Isloh va maktab haqida kengash Majlisi", A Avloniyning "Advokatlik osonmi?" kabi dramalari yuqoridagi fikrimizga asos bo'ladi. To'g'ri bu davrda yaratilgan sahna asarlarida qahramonlar xarakteri talab darajasida ishlanmagan, asosan va'zhonlikka tayangan holda yaratilgan bo'lsada, o'sha muhit uchun qanday qahramonlar zarur bo'lganligidan bizga darak beradi. Bu davr mualliflari tomoshabin ongiga ta'sir qilib uni ma'rifatsizlikdan qo'zg'atish uchun turli darajadagi qahramonlarni yaratdilar. Abdulla Avloniyning "Advokatlik osonmi?" pyesasidagi Davronbek, Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" idagi Ziyoli, Hamzaning "Zaharli hayot" idagi Maryam obrazi kabilarni olaylik, ular o'z da'vatlarida o'sha zamon talabi va zaruriyati, qanday ishlarni amalga oshirish lozimligini ta'kidlab o'tishgan. Bu harakatlar xalqni qotib qolgan muxitdan oldinga ildamlashga, yangiliklarga intilishga o'rgata

boshladi. Bunday o'zgarishlar Rossiya hukumatiga ma'qul kelmadi, sababi "o'z xalqini bilgan, o'zligini anglagan xalq o'zga millatga tobelik qilmaydi". Shuning uchun millatimiz jadidlari birma-bir mahv etildi, ularning aziz nomlarini xalq xotirasidan o'chirishga harakat qilindi. Lekin xalq ularni unutmad.

Jadid dramaturgiyasidan keyingi davrda tuzumning o'zgarishi, mustamlakachilik, sotsialistik g'oyalarning avjiga chiqishi, bir oz vaqtdan so'ng ikkinchi jahon urushining boshlanishi xalqqa davr ruhiyatiga monand qahramonlarni namoyon qilish kerakligi bilan kechdi. "Oradan ko'p o'tmay, chorizmning mustamlakasiga aylantirilgan, iqtisodiy-madaniy qoloq holga tushgan o'lkamiz Turkistonda feodalizmni uzil-kesil ortda qoldirmasdan kapitalizm jamiyati qurilmay turib, demakki, proletariat sinf to'la shakllanmagan bir sharoitda Rossiya ta'siri va ko'magida sotsiolistik inqilob g'alabasi ta'min qilindi[11]. Bu davrda yaratilgan dramalar tarixiy revolyutsion mavzuga bag'ishlangan, yoki bo'lmasam shu kunning ijtimoiy-axloqiy masalalarini badiiy talqin qilgan. Dramaturglar o'z asarlarida adolat uchun, haqiqat uchun, ilg'or g'oyalari, yuksak ideallar uchun, birinchi navbatda sotsiolizm g'oyalari, kommunistik etiqod uchun o'zini fidoyi qilgan kurashchan insonlarni tasvirlaydilar. Asosan oktyabr sotsialistik revolyutsiyasi va grajdanlar urushi davrini badiiy tahlil qilishga ishtiyoq qoyishadi. Bu fikrimizga misol sifatida Cho'lponning "Yorqinoy" (1921y.), "Hujum"(1928y.). Fitratning "Abulfayzxon" (1924y.), "Arslon" (1926y.), H.X.Niyoziy "Boy ila xizmatchi" (1918y.), "Itibbod qurbonlari" (1919y), "Xolisxon", Abdulla Avloniyning "Biz va Siz" (1923y), Ziyo Said hamda Mo'minjon Muhaminadjonov hamkorlikda yaratgan "Qonli kun"(1926y), G'ulom Zafariy "Halima"(1926y.), Oydingning "Yangilikka qadam"(1926) kabi pyesalari qahramonlarini keltirib o'rishimiz mumkin. 1930-1941 yillardagi pyesalar uchun umumiy xususiyat shuki, dramaturglar butun e'tiborini ijtimoiy, ahloqiy masalalarga, mehnat jarayonini qamrashga, xalqning jamoa xo'jaliklariga birlashishi va xotin-qizlar ozodligi uchun kurashga aloqador muammolar, umuminsoniy muammolarga va insoniy xarakterlarga qaraganda davrning ijtimoiy ruhini aks ettirish ustun turdi. Bu albatta o'sha vaqtdagi tuzum talabi bo'lib, "asosan tashviqotchilik tamoyillari kuchaytirilgan asarlar yaratilgan" deb bemalol ayta olamiz. K.Yashinning "Ikki komunist (1929y), "Yondiramiz" (1931y.), "Gulsara"(1934y. M.Muhamedov bilan hamkorlikda yozilgan), "Nomus va muhabbat" (1935y), "Nurxon" (1940y), Zinnat Fatxullin "Niqob yirtildi" (1930y), "Burgut yanchildi" (1931y.), "G'unchalar" (1933y.), "Istiqlol" (1933-34y.), "Sotqinlar" (1933y.), Usmon Nosirning "Dushman" (1931y.), "Atlas" (1934y), Mamarasul Boboyevning "Oq oltin" (1932y.), Sotti Husaynning "G'alaba" ("Loyqalar"1932y.), Ziyo Said "To'ralik sirtmog'i" (193 ly.) kabi pyesalar bu davr ijtimoiy hayoti hamda qahramonlari haqida ko'plab ma'lumotlar beradi. "1917 yil bilan boshlangan tarixiy davrda san'at va adabiyotda Pavel Korchagin, Georgiy Melexev, Qo'qon batrak, Yo'lchi, Oyqiz singari qahramonlar kirib keldi. Agar bu qahramonlarning ma'lum bir qismini o'sha davr bilan o'z vazifasini o'tab bo'lgan bo'lsa, boshqalari hali ham xalqparvarlik, vatanparvarlik g'oyalari-yu go'zal insoniy fazilatlar bilan kitobxonlar yo tomoshabinlarning fikri zikrini o'zlariga jalb etib keladilar. Shunday ekan, balki, san'at va adabiyotga lkkichi, toifadagi qahramonlar ko'proq kerakdir.

Lekin gap shundaki sovet teatri va sovet adabiyoti o'zlarining xorijiy "birodar"laridan tarbiyavay ahamiyatga molik asarlar, bilan farq qiladi. Shu asarlar, va ularda yaratilgan qahramonlar, bilan hayotiy jarayonga faol aralashadi Voqelikdagi, ayrim tamoyilarning ayj olishiga yordam berdi. Shu nuqfai nazardan qaraganda, Pavel Korchagin singari qahramonlar, albatta, kerak"[12].

Qo'qisdan boshlanib qolgan fashistlar Germaniyasining yovuz urushi eng daxshatli, va shavqatsiz Jang yillari, ya'ni Ulug' vatan urushi davrida maydonga kelgan pyesalarni, olaylik, o'zbek dramaturglari o'zlarining sahna asarlarda Vatan urushi davrning eng muhim va dolzarb masalalari yoritishga harakat qildilar. Ular butun diqqatni, xalqni ozodlik, vatanparvarlik, qahramonlik ruhida tarbiyalashga, sabotli - matonatli qilishga qaratdilar. Buning asosiy sabab, xalq urush oqibatida anchayin tushkunlikka tushib qolgan edi. Ular ruhiyatini ko'tarish vatan uchun jon berish faxrli ish ekanligini insonlar qalbiga singdirish vatanparvarlik hissini jonlantirish uchun bunday chora tadbirlar zarur edi. televidenie rivojlanmagan bir davrda xalq ongiga ta'sir etuvchi birdan-bir vosita bu - teatr hisoblanardi. N.Pogodin, H.Olimjon, Tuyg'un va S.Abdullalar hamkorlikda "O'zbekiston qilichi" (1942y), Tuyg'un va Amin Umariy "Qasos" S.Abdulla va Chusuy "Qurbon Umarov", K.Yashin va S.Abdulla "Davron ota" (1942y) birgalikda ijod qilib sahna asarlarini yaratishgan. "Bu yillarda yozilgan dramatik asarlar shundan dalolat beradiki, bizda harbiy mavzuni yoritish borasidagi, an'analarning yo'qligi, dastlab jamoa bo'lib, hamkorlikda ijod qilishni taqozo etdi[13]. Bundan tashqari Z Fatxulinning "Sinov kunlari" K.Yashinning "O'lim bosqinchilarga" (1942y.), "Oftobxon" (1944y.) kabi pyesalarni ham bu davrning tezkorlik talablari asosida yaratilgan asarlar deb olishimiz mumkin. Kundalik talab taqozosi bilan yozilgan bunday pyesalar keyinchalik uncha iz qoldirmadi. Shuni ham aytish kerakki, urush yillarida dramaturglarimiz tarixiy-inqilobiy hamda tarixiy mavzularda dramaturgiyamiz solnomasidan o'chmas o'rin olgan talay sahna asarlari ijod qilishdi. Shu ma'noda dramaturg Uyg'un hamda Izzat Sultonlarning "Alisher Navoiy" (1941y), Shayxzodaning "Jaloliddin Manguberdi" (1943-1944y.). H.Olimjonning "Muqanna" (1943y.), Oybekning "G'alvirchi" (1941y.). "Mahmud Tarobiy" (1941y.) asarlari dunyoga keldi. Ayniqsa Uyg'un hamda Izzat Sultonlarning "Alisher Navoiy" tarixiy dramasi bejiz yaratilgani yo'q. Sababi pyesada talonchilik, adolatsiz urushlarning keskin qoralovchi liniyaning mavjudligi, bundan tashqari asar butun boshligicha adolat bilan zulm o'rtasidagi murosasiz kurashga yomonlik bilan yaxshilik, ilg'or, oliy tuyg'ular, yuksak orzu-istaklar bilan jaholat, marazlik, qoloqlik, pastkashlik, ifloslik o'rtasidagi o'tkir konfliktga bag'ishlanib, tabiatning gultoji bo'lmish Inson va uning ezgu g'oyalari ulug'lanadi. Asarda Navoiy o'z davrining eng ilg'or g'oyalari uchun aktiv kurashuvchi buyuk shaxs sifatida talqin qilinadi: uning xarakteri, undagi barcha oliy fazilatlar yuksak maqsad-ideallariga g'ov bo'lgan kuchlarga qarshi kurash jarayonida namoyon bo'ladi. Ana shu qarshilikni yengishga intilgan Navoiy obrazida qahramonlik ruhining bo'rtib turushining sababi shunda.

Asar bosh qahramon, Navoiy obrazidagi mukammallik, insoniy fazilatlar, ahloq kategoriyalari uning yetuk insonligi tomoshabinda ana shunday buyuk shaxs avlodlari ekanligidan faxrlanish hissini uyg'otadi. Unga o'xshashga, xalq dardida yonishga, komil inson bo'lish yo'lida izlanish va intilishga undaydi. Bunday klassik asarlarda ko'tarilgan mavzu va qahramonlar barcha davrlarga xos sanaladi va hech qachon o'z ahamiyatini yo'qolmaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mavzuni yoritishda xususan M.Qodirov. "O'zbek teatri an'analari" (G'.G'ulom nom.nashr. 1976)., T.Tursunov "Sahna va zamon" (T., Yangi asr avlodi, 2007), "XX asr o'zbek teatri tarixi" (T., Yangi asr avlodi, 2009), H.Ikromov. "Davv va teatr" (T.,O'zME nashr., 2009)., Arastuning "Axloqi kabir" (T., Yangi asr avlodi, 2015.), B.Jalilovning "O'zbek dramaturgiyasi poetikasi masalalari" (T,1984.), Izzat Sultonning "Istehkom" (T., G'.G'ulom nom. nash. 1981.), B.Imomov, Q.Jo'rayev, H.Hakimovlarning "O'zbek dramaturgiyasi tarixi" (T.,

O'qituvchi nash. 1995.), N.Karimov, S.Mamajonov, B.Nazarov, U.Nurmatov, O.Sharafiddinovlarning "XX asr o'zbek adabiyoti tarixi" (T., O'qituvchi nash. 1999.), Hafiz Abdusamatovning "Drama nazariyasi" (T., G'.G'ulom nom.nash 2000.), Dilfuza Rahmatullayevaning "O'zbek teatri: tarixiy drama"(T., San'at nash. 2004.), S.Qodirovning "Komediya san'ati tarixi" (T. San'at nash. 2008.), "Madaniyat va san'at atamalarining izohli lug'ati" (T., G'.G'ulom nom.nosh.2015.) kabi adabiyotlarda u yoki bu ma'noda zamonaviy qahramon muammosi ko'tarilgan. Yuqorida qayd etilgan ilmiy adabiyotlar biz uchun muhim nazariy manba hisoblanadi. Shu bilan birgalikda biz mustaqillik mafkurasi nuqtai nazaridan muammoga yangicha qarash bilan murojaat etamiz.

Tadqiqot metodologiyasi. Mavzuning ilmiy-metodologik asosini teatr san'ati rivojiga aloqador farmon va qarorlar, shuningdek teatrhunoslik ilmida mavjud ilmiy nazariy tamoyillar, ilmiy yondashuvlar asosiy nazariy manba vazifasini o'tamoqdi. Izlanishlar davomida, tadqiqot metodi, tarixiy – xronologik, qiyosiy – umumlashma kabi ilmiy usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. O'rganilayotgan mavzuda O'zbek Milliy akademik drama teatri repertuaridan zamonaviy qahramon obrazini o'zida namayon qilgan spektakllar ajratib olinib, tahlil qilindi, shuningdek zamonaviy dramaturgiyada ro'y berayotgan muammolar va ijtimoiy ma'naviy hayot rivojlanishida teatr bilan bog'liq muommolarni ilmiy o'rganish masalalari yoritildi. Mavzuda ilgari surilgan ilmiy amaliy xulosalar, ilmiy – uslubiy tavsiyalardan O'zbekistonda olib borilayotgan ma'naviy – ma'rifiy va mafkuraviy ishlarda hamda barkamol avlodni tarbiyalashda va ularda badiiy ijodini shakllantrishda foydalanish mumkin. Shuningdek, oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida "Teatr tarixi", "San'at nazariyasi", "Ma'naviyat asoslari" fanlarini o'qitishda manba sifatida qo'llash maqsadga muvofiq.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, yosh avlodni vataniga, xalqiga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularni har tomonlama komil insonlar bo'lib yetishishida zamonaviy qahramon obrazining ta'sir kuchi katta. Chunki mafkuralar va g'oyalar kurashi keskin ketayotgan bugungi globallashuv davrida yoshlarni vatanparvarlik g'oyalari singdirilgan milliy qahramonlar bilan tarbiyalash, zamon alg'ov-dalg'ovlari oldida dovdirab qolmaydigan bilmli va psixologik jihatdan komil mutaxassislarni yetkazib berish kechiktirib

bo'lmaydigan vazifalarimizdan biridir. Takliflar shundan iborat: birinchidan - Teatr san'ati mavqeini insonlar orasida oshirish zarur. Sababi televideniya rivojlangani sari aholi o'rtasida teatrga bo'lgan qiziqish anchayin tushib ketgan. Shuning uchun ham ommaviy-axborot vositalarida insonlarni teatrga jalb qildiradigan reklama roliklarini joylashtirish. Ayniqsa aholi auditoriyasini keng qamrab olgan "MY5", "ZO'Rtv", "NAVO", "M"tv, "Bolojon" telekanallarida spektakl primyeralri aks etgan reklamalarni joylashtirish. To'g'ri bu jarayon uchun ko'p mablag' talab qilinadi. Shuning uchun ham teatr san'atiga ta'luqli bo'lgan reklamalar namoyishini yuqorida sanab o'tilgan xususiy kanallar ucun davlat tomonidan majburiy qilib belgilab qo'yilishi lozim. Bundan tashqari teatr san'atiga ta'luqli qiziqarli, keng qamrovli ko'rsatuvlar tayyorlash. Bu ko'rsatuvlar tayyorlanishini albatta san'at sohasini mukammal o'zlashtirgan malakali san'at jurnalistlari zimmasiga yuklash.

Ikkinchidan: Malakali dramaturglar tayyorlash. Bu jarayonni oliy ta'lim muassasasidan emas aksinch boshlang'ich va o'rta ta'lim muassasalaridan boshlash lozim. O'sib kelayotgan yosh avlod orasidan iqtidorlar qanchalik erta aniqlansa ularni malakali kadr bo'lib yetishishiga, hamda ularning yurtimizda dramaturgiya rivojiga hissa qo'shish samaradorligi oshgan bo'lar edi.

Uchinchidan: Zamonaviy qahramon obrazini faqatgina katta avlod vakillari tashrif buyuradigan teatr sahnalarida emas, qo'g'irchoq teatrlari, yosh tomoshabinlar teatri spektakllarida ham o'z qiyofasini topishiga harakat qilishimiz, hamda alohida ko'rik festival tashkil etilishi lozim. Sababi katta avlod vakillari ma'naviy olamida ma'lum turg'unlikka erishib bo'lingan, ular zamonaviy qahramon da'vatlarini, shijoatini tahlil qiladi xalos. Kichik yoshdagi tomoshabin ruhiyatida taqlid qilish hissi kuchliroq bo'lgani uchun ham to'g'ri tanlangan zamonaviy qahramon obrazi hayotda adashmasliklariga maktab darajasini o'taydi.

To'rtinchidan: Yurtimizda bog'cha yoshidan boshlab bolalarni teatrga mehr qo'yishga o'rgatish. Jajji sahna ko'rinishlarini aynan bog'cha, maktab yoshidagi bolalar ishtirokida tashkil qilish bu jarayonni sa'at instituti bakalavr va magistr talabalari zimmasiga yuklash. Farzandlarda tarbiyani shu yo'sinda olib borish kelajakda ularning o'zlari zamonaviy qahramon obraziga asos bo'luvchi tiplar bo'lib yetishishiga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Bayandiyev T., Ikromov H., Ahmadjonova M. O'zbek tetrida milliy g'oya talqini. – Toshkent: O'zDSI, 2009.
2. Ikromov H. Davr va teatr. – Toshkent: O'ME Davlat ilmiy nashriyoti, - 2009.
3. Imonxo'jayev S. Muhsin Hamidov bir aktyor teatri asoschisi. – Toshkent: 2010.
4. Rahmonov M. O'zbek teatri. Qadim zamonlardan XVIII asrga qadar, - Toshkent: Fan, 1957.
5. Tursunov T. Sahna va zamon. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007.
6. Tursunov T. XX asr o'zbek teatr tarixi. – Toshkent: 2010.
7. Qodirov M. Sahnamiz lochinlari. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashr. 1986.
8. Abdusamatov. Drama nazariyasi. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 2000.
9. O'zbek dramaturgiyasi tarixi. T., O'qituvchi, 1995, 189-b
10. S.Qodirova "Istislo, Ijod, imkoniyat" Teatr jurnali/ 3-son. 2014y. 3b
11. O'zbek dramaturgiyasi tarixi. Toshkent "O'qituvchi" nashriyoti, 1995y. 15b.
12. Naim Karimov. Munosabat. Teatr jurnali. 1999y. 4-son. 12 b.
13. O'zbek dramaturgiyasi tarixi. Toshkent "O'qituvchi" nashriyoti, 1995y. 117b.